

UCHWAŁA
składu siedmiu sędziów Sądu Najwyższego

Dnia 8 czerwca 2022 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

Prezes SN Piotr Prusinowski (przewodniczący)
SSN Jolanta Frańczak (sprawozdawca, uzasadnienie)
SSN Józef Iwulski
SSN Halina Kiriło (sprawozdawca)
SSN Zbigniew Korzeniowski
SSN Romualda Spyt
SSN Krzysztof Staryk

Protokolant Agnieszka Zwolińska

w sprawie z odwołania R. S.

od decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych Oddziału w L.

o prawo do emerytury,

po rozpoznaniu na rozprawie w Izbie Pracy i Ubezpieczeń Społecznych w dniu 8 czerwca 2022 r.,

zagadnienia prawnego przekazanego do rozpoznania powiększonemu składowi

Sądu Najwyższego postanowieniem z dnia 18 stycznia 2022 r., sygn. akt III USKP 97/21,

„Czy warunkiem uwzględnienia przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (jednolity tekst: Dz.U. z 2021 r., poz. 291 ze zm.) jest spełnianie przez ubezpieczonego przesłanek określonych w art. 6 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu

społecznym rolników (jednolity tekst: Dz.U. z 2021 r., poz. 266 ze zm.) lub/oraz art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (jednolity tekst: Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.)?”

podjął uchwałę:

Warunkiem uwzględnienia przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (jednolity tekst: Dz.U. z 2022 r., poz. 504) nie jest spełnienie przez ubezpieczonego przesłanek określonych w art. 6 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (jednolity tekst: Dz.U. z 2022 r., poz. 933) lub/oraz art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (jednolity tekst: Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.).

UZASADNIENIE

I.

Sąd Najwyższy w składzie zwykłym postanowieniem z dnia 18 stycznia 2022 r. przekazał do rozstrzygnięcia powiększonemu składowi Sądu Najwyższego następujące zagadnienie prawne:

„czy warunkiem uwzględniania przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (jednolity tekst: Dz.U. z 2021 r., poz. 291 ze zm.) jest spełnianie przez ubezpieczonego przesłanek określonych w art. 6 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (jednolity tekst: Dz.U.

z 2021 r., poz. 266 ze zm.) lub/oraz art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (jednolity tekst: Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.)”.

Przedstawione zagadnienie prawne pojawiło się na tle sprawy z odwołania ubezpieczonego R. S. od decyzji Zakładu Ubezpieczeń Społecznych Oddział w L. z dnia 11 września 2017 r., którą organ rentowy odmówił ubezpieczonemu prawa do emerytury z tytułu pracy w szczególnych warunkach, ponieważ do dnia 1 stycznia 1999 r. nie osiągnął on 25-letniego okresu składkowego i nieskładkowego, w tym 15-letniego okresu pracy w szczególnych warunkach lub w szczególnym charakterze.

Sąd Okręgowy w L. wyrokiem z dnia 19 lutego 2019 r. zmienił zaskarżoną przez ubezpieczonego decyzję i ustalił ubezpieczonemu prawo do emerytury od dnia 27 lutego 2018 r., oddalił odwołanie w pozostałej części, a wniosek ubezpieczonego o wypłatę odsetek z tytułu opóźnienia w ustaleniu prawa do świadczenia przekazał do rozpoznania organowi rentowemu.

Sąd Okręgowy ustalił, że ubezpieczony w dniu 27 lipca 2017 r. zwrócił się do organu rentowego o ponowne rozpatrzenie jego wniosku o emeryturę z tytułu pracy w szczególnych warunkach, dołączając między innymi do wniosku pisemne zeznania świadków, zgodnie z którymi w okresie od dnia 9 marca 1973 r. do dnia 7 lipca 1975 r. oraz od dnia 4 października 1980 r. do dnia 2 listopada 1980 r. pracował on w gospodarstwie rolnym wujostwa położonym w O., A. oraz R.. Ubezpieczony ukończył wiek 16-tu lat w dniu 8 marca 1973 r. Był wówczas uczniem Zasadniczej Szkoły Zawodowej, którą ukończył w dniu 20 czerwca 1975 r. Ubezpieczony zamieszkiwał w A. wraz z rodzicami i starszym bratem. Jego rodzice nie posiadali gospodarstwa rolnego. W odległości około 2 kilometrów od domu rodzinnego ubezpieczonego zamieszkiwali W. i M. K. – wujostwo ubezpieczonego, prowadzący gospodarstwo rolne na gruntach położonych w A., O. oraz R., które nabyli w 1956 r. o powierzchni 1,65 ha, a w 1971 r. o powierzchni 1,31 ha. W gospodarstwie wujostwa uprawiane było zboże, ziemniaki, buraki, trzymano też zwierzęta: konia, krowę, świnie oraz drób. Nie pracowali oni zawodowo, utrzymując się z gospodarstwa oraz renty. Nie posiadali dzieci. Ubezpieczony codziennie przychodził do gospodarstwa wujostwa. W sytuacji, gdy w szkole zawodowej

zajęcia praktyczne odbywały się po południu - od godziny 14:00 lub 15:00 - przebywał u wujostwa od godziny 8:00 do 12:00. W przypadku zajęć teoretycznych, które trwały w godzinach od 8:00 do 14:00, przychodził do wujostwa po południu. Podczas codziennego pobytu w gospodarstwie rolnym wujostwa wykonywał wszelkie niezbędne tam prace.

W dniu 8 lipca 1975 r. ubezpieczony zawarł umowę o pracę z Zakładami Produkcji [...] M. w A., na podstawie której został zatrudniony w pełnym wymiarze czasu pracy na stanowisku szlifierza. W dniu 15 października 1975 r. powierzono mu stanowisko ślusarza. W dniu 16 lipca 1977 r. ukończył kurs spawania podstawowego elektrycznego. Od czasu nabycia tych uprawnień ubezpieczony wykonywał tylko czynności polegające na spawaniu. Z dniem 1 września 1978 r. został przeniesiony na stanowisko kontrolera jakości wyrobów. W okresie od dnia 24 października 1978 r. do dnia 13 października 1980 r. ubezpieczony odbywał zasadniczą służbę wojskową, po zakończeniu której ponownie pracował w gospodarstwie rolnym wujostwa, pomagając przy obrządce zwierząt oraz wykopkach, których jego wuj z uwagi na zły stan zdrowia nie wykonał. Od dnia 3 listopada 1980 r. ubezpieczony ponownie został zatrudniony w Zakładach M. na stanowisku kontrolera jakości wyrobów. Z dniem 1 kwietnia 1995 r. powierzono mu stanowisko elektrodrażacza. Praca na tym stanowisku wykonywana była na wydziale form i polegała na drążeniu metalu przy użyciu miedzianej lub grafitowej elektrody zanurzanej w nafcie kosmetycznej. Stosunek pracy został rozwiązany z dniem 31 maja 2004 r. W dniu 27 lutego 2018 r. ubezpieczony złożył wniosek o przekazanie środków zgromadzonych na rachunku w otwartym funduszu emerytalnym, za pośrednictwem Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, na dochody budżetu państwa.

W tak ustalonym stanie faktycznym Sąd Okręgowy uznał, że ubezpieczony spełnił wszystkie przesłanki do nabycia prawa do emerytury, o których mowa w art. 184 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (aktualnie jednolity tekst: Dz.U. z 2022 r., poz. 504, dalej jako ustawa emerytalna), w tym sporny warunek posiadania wymaganych 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych oraz 15 lat pracy w szczególnych warunkach. Organ rentowy zaskarżoną decyzją uwzględnił

ubezpieczonemu 23 lata, 5 miesięcy i 11 dni okresów składkowych i nieskładkowych, kwestionując wyłącznie 2 lata, 4 miesiące i 20 dni pracy w gospodarstwie rolnym wujostwa. Zgodnie z art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, przy ustalaniu prawa do emerytury oraz obliczaniu jej wysokości uwzględnia się również przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia, jeżeli okresy składkowe i nieskładkowe, ustalone na zasadach określonych w art. 5-7 ustawy, są krótsze od okresu wymaganego do przyznania emerytury, w zakresie niezbędnym do uzupełnienia tego okresu. Według Sądu Okręgowego praca ubezpieczonego w gospodarstwie rolnym wujostwa była świadczona stale, w wymiarze co najmniej połowy pełnego wymiaru czasu pracy. Ubezpieczony codziennie przyjeżdżał do gospodarstwa wujostwa oddalonego od miejsca jego zamieszkania o około 2 kilometry i wykonywał tam wszelkie niezbędne prace przez co najmniej 4 godziny dziennie. W związku z powyższym Sąd Okręgowy uwzględnił ubezpieczonemu okres pracy w gospodarstwie rolnym wujostwa po ukończeniu wieku 16 lat, tj. od dnia 9 marca 1973 r. do dnia 7 lipca 1975 r. oraz od dnia 14 października do dnia 2 listopada 1980 r. To oznacza, że ubezpieczony udokumentował wymagany w art. 184 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej do nabycia emerytury staż ubezpieczeniowy, wynoszący 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych.

Sąd Apelacyjny w [...] wyrokiem z dnia 30 lipca 2019 r. oddalił apelację organu rentowego, podzielając ustalenia faktyczne i ocenę prawną Sądu pierwszej instancji co do okresu i rozmiaru czasu pracy wykonywanej przez ubezpieczonego w gospodarstwie rolnym. W ocenie Sądu Apelacyjnego ubezpieczony w spornym okresie świadczył stale pracę w gospodarstwie rolnym wujostwa w wymiarze co najmniej 4 godziny dziennie. Odwołując się do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2019 r., I UK 119/18 (LEX nr 2650821), Sąd Apelacyjny wywiódł, że zgodnie z utrwalonym stanowiskiem Sądu Najwyższego do stażu emerytalnego na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej uwzględnia się jako okresy składkowe nie tylko okresy pracy rolniczej w charakterze domownika, ale każdą stałą pracę o istotnym znaczeniu dla prowadzonej działalności rolniczej w gospodarstwie, w którym osoba zainteresowana codziennie wykonywała prace związane z prowadzoną działalnością rolniczą, bez względu na status domownika

rolnika. Wobec powyższego Sąd Apelacyjny uwzględnił okres pracy ubezpieczonego w gospodarstwie rolnym wujostwa do stażu emerytalnego warunkującego nabycie przez ubezpieczonego prawa do emerytury w obniżonym wieku.

W skardze kasacyjnej od powyższego wyroku organ rentowy zarzucił naruszenie prawa materialnego, to jest: 1) art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, przez jego błędną wykładnię polegającą na uwzględnieniu jako okresu uzupełniającego staż ogólny, okresów pracy ubezpieczonego w gospodarstwie rolnym wujostwa od dnia 9 marca 1973 r. do dnia 7 lipca 1975 r. oraz od dnia 14 października 1980 r. do dnia 2 listopada 1980 r. w sytuacji, gdy nie posiadał on statusu „domownika”; 2) art. 184 i art. 27 ustawy emerytalnej, przez błędne przyjęcie, że ubezpieczony udowodnił 25 lat okresów składkowych i nieskładkowych oraz uzupełniających; 3) art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (jednolity tekst: Dz.U. z 1989 r. Nr 24, poz. 133 ze zm.) i art. 6 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (aktualnie jednolity tekst: Dz.U. z 2022 r., poz. 933), przez błędne niezastosowanie i przyjęcie, że możliwe jest uwzględnienie – jako okresu uzupełniającego – okresu pracy w gospodarstwie rolnym wykonywanego przez osobę nieposiadającą statusu „domownika”.

W uzasadnieniu podstaw skargi kasacyjnej organ rentowy podniósł, że w orzecznictwie istnieje rozbieżność co do możliwości uwzględnienia okresu pracy rolniczej na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej w przypadku, gdy ubezpieczony nie spełnia jednocześnie kryterium „domownika” rolnika.

II.

Sąd Najwyższy w składzie zwykłym, rozpoznając skargę kasacyjną organu rentowego, zauważył, że art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, powołany w podstawach skargi kasacyjnej, był wielokrotnie przedmiotem wykładni Sądu Najwyższego. Przepis ten pozwala w przypadku, gdy posiadane okresy składkowe i nieskładkowe nie są wystarczające, na uzupełnienie stażu umożliwiającego nabycie prawa do emerytury, między innymi przez uwzględnienie okresu pracy w

gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia i wyjątkowo dopuszcza możliwość traktowania tych okresów tak, jak okresów składkowych w ramach ubezpieczenia pracowniczego (por. przykładowo wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 3 grudnia 2004 r., II UK 59/04, OSNP 2005 nr 13, poz. 195; z dnia 5 września 2008 r., II UK 364/07, OSNP 2010 nr 1-2, poz. 23; z dnia 24 września 2009 r., II UK 19/09, LEX nr 559947 oraz z dnia 11 stycznia 2011 r., I UK 246/10, LEX nr 738534). Przy interpretacji art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej pojawia się jednak problem, czy przy zastosowaniu tego przepisu (pozwalającego na uwzględnienie okresów rolniczych w systemie powszechnym), należy uwzględniać kryteria wynikające z przepisów ustawowych regulujących ubezpieczenia społeczne rolników, a w szczególności z art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, ewentualnie z art. 2 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, które wyznaczają przesłanki uznania określonej osoby za domownika rolnika. W szczególności chodzi o to, czy jako okres uzupełniający pracowniczy staż emerytalny może być uwzględniony wyłącznie okres pracy w gospodarstwie rolnym przez osobę, która spełnia warunki uznania jej za domownika rolnika w rozumieniu przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.

W tej materii w orzecznictwie Sądu Najwyższego wykształciły się dwie linie orzecznicze.

Pierwsza z nich zakłada, że o uwzględnieniu przy ustalaniu prawa do świadczeń emerytalnych okresów pracy w gospodarstwie rolnym sprzed objęcia rolników obowiązkiem opłacania składki na rolnicze ubezpieczenie społeczne domowników (to jest przed dniem 1 stycznia 1983 r.) przesądza wystąpienie dwóch okoliczności: 1) wykonywanie czynności rolniczych musi mieć wymiar nie niższy niż połowa ustawowego czasu pracy, minimum 4 godziny dziennie oraz 2) powinno odbywać się zgodnie z warunkami określonymi w legalnej definicji domownika z art. 6 pkt 2 ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, względnie z art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (zob. wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 28 lutego 1997 r., II UKN 96/96, OSNAPIUS 1997 nr 23, poz. 473; z dnia 13 stycznia 1998 r., II UKN 433/97, OSNAPIUS 1998 nr 22, poz. 668; z dnia 13 listopada

1998 r., II UKN 299/98, OSNAPiUS 1999 nr 24, poz. 799; z dnia 18 lutego 1999 r., II UKN 491/98, OSNAPiUS 2000 nr 8, poz. 324-notka; z dnia 9 listopada 1999 r., II UKN 190/99, OSNAPiUS 2001 nr 4, poz. 122-notka; z dnia 3 grudnia 1999 r., II UKN 235/99, OSNAPiUS 2001 nr 7, poz. 236-notka; z dnia 10 maja 2000 r., II UKN 535/99, OSNAPiUS 2001 nr 21, poz. 650; z dnia 12 maja 2000 r., II UKN 538/99, OSNAPiUS 2001 nr 21, poz. 651; z dnia 27 czerwca 2000 r., II UKN 612/99, OSNAPiUS 2002 nr 1, poz. 21-notka; z dnia 3 lipca 2001 r., II UKN 466/00, OSNAPiUS 2003 nr 7, poz. 186; z dnia 22 stycznia 2003 r., II UK 51/02 OSNP 2004 nr 7, poz. 127; z dnia 19 marca 2010 r., II UK 249/09, LEX nr 599773; z dnia 8 marca 2011 r., II UK 305/10, LEX nr 852557; z dnia 28 czerwca 2013 r., I UK 24/13, OSNP 2014 nr 4, poz. 61 i z dnia 17 stycznia 2017 r., I UK 491/15, LEX nr 2242375, a także wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 31 maja 2017 r., III AUa 825/16, LEX nr 2375005 czy wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z dnia 30 września 2016 r., III AUa 736/16, LEX nr 2174883). Szczegółowo pogląd ten został przedstawiony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 17 stycznia 2017 r., I UK 491/15, w którym przyjęto, że art. 10 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy emerytalnej, chociaż nie odsyłają wprost do przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników, to jednak „operują datami istotnymi z punktu widzenia tego ubezpieczenia”. Dotyczą one osób, które w wymienionych okresach nie podlegały ubezpieczeniu społecznemu rolników z uwagi na to, że system taki nie istniał (rolnicy przed dniem 1 lipca 1977 r.) lub nie obejmował danej kategorii podmiotów (domownicy przed dniem 1 stycznia 1983 r.), ale po datach wskazanych w art. 10 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy emerytalnej zostały tym systemem objęte. A zatem unormowanie art. 10 ust. 1 pkt 2 i 3 ustawy emerytalnej pozwala na uwzględnienie w stażu ubezpieczeniowym wymaganym w powszechnym systemie ubezpieczenia do nabycia prawa do świadczeń emerytalnych okresów prowadzenia gospodarstwa rolnego i pracy w nim, które w świetle przepisów obowiązujących odpowiednio przed dniem 1 lipca 1977 r. i dniem 1 stycznia 1983 r. nie stanowiły tytułu do objęcia rolniczym ubezpieczeniem społecznym, a jednocześnie nie stanowiły tytułu do podlegania powszechnemu systemowi ubezpieczenia społecznego. Sąd Najwyższy w ten sposób argumentował przyjęcie wykładni, że tylko praca w gospodarstwie rolnym osoby spełniającej kryteria uznania za domownika rolnika

może być zaliczona do stażu w powszechnym systemie ubezpieczenia. W uzasadnieniu tego wyroku Sąd Najwyższy nie przesądził jednak, które kryteria (z której z dwóch ustaw) mają decydujące znaczenie, chociaż zwrócił uwagę na różnice występujące w definicji domownika pojawiające się w art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin oraz w art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Zgodnie z pierwszym z powołanych przepisów, za domowników byli uważani członkowie rodziny rolnika i inne osoby pracujące w gospodarstwie rolnym, jeżeli pozostawały we wspólnym gospodarstwie domowym z rolnikiem, ukończyły 16 lat, nie podlegały obowiązkowi ubezpieczenia społecznego na podstawie innych przepisów, a praca w gospodarstwie rolnym stanowiła ich główne źródło utrzymania. W myśl drugiego przepisu, domownikiem jest osoba bliska rolnikowi, która ukończyła 16 lat, pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym, lub zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w bliskim sąsiedztwie oraz stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym i nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy. Obowiązująca definicja domownika zwęża zatem zakres podmiotowy tego pojęcia tylko do osób bliskich rolnikowi, a nadto statuuje dodatkowe kryterium kwalifikacyjne w postaci stałości pracy w gospodarstwie rolnym. Poprzednio obowiązujące przepisy uznawały za domownika także inne – poza członkami rodziny rolnika – osoby pracujące w gospodarstwie rolnym, ale tylko takie, które spełniały (poza ukończeniem 16 lat) dodatkowe warunki, a mianowicie prowadziły z rolnikiem wspólne gospodarstwo domowe, a praca w gospodarstwie rolnym stanowiła dla nich główne źródło utrzymania. Przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i ich rodzin nie precyzowały bliżej tych dwóch przesłanek.

Druga linia orzecznicza – w sposób odmienny od powyższego stanowiska – prezentuje pogląd o niestosowaniu do art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej definicji domownika rolnika. Został on przedstawiony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 19 grudnia 2000 r., II UKN 155/00 (OSNP 2002 nr 16, poz. 394), w którym przyjęto, że okres pracy w gospodarstwie rolnym według ustawy emerytalnej, mimo że nie jest okresem pracy *sensu stricto*, a przez podkreślenie, że chodzi o pracę po 16 roku życia, nawiązuje do okresu pracy w gospodarstwie

rolnym wykonywanej przez domowników rolnika, czyli osoby mu bliskiej, nie może być uważany za przewidziany w art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników okres ubezpieczenia społecznego domownika, zwłaszcza że sporne okresy pracy w gospodarstwie rolnym przed dniem 1 stycznia 1983 r. nie były okresami podlegania ubezpieczeniu społecznemu i nie była za nie opłacana składka na ubezpieczenie. W uzasadnieniu tego wyroku podkreślono, że przeciwko pojmowaniu okresu pracy w gospodarstwie rolnym jako pracy domownika przemawia to, iż art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie jest wyraźnie adresowany do osób objętych ubezpieczeniem społecznym z tytułu pracy w gospodarstwie rolnym (domowników) ani do osób zatrudnionych w gospodarstwie rolnym na podstawie umowy o pracę. Przepis ten reguluje kwestie stażu emerytalnego wymaganego od innych ubezpieczonych niż rolnicy, w którym okres pracy w gospodarstwie rolnym jest okresem zaliczanym wprost, niezależnie od uregulowań z ustawy o ubezpieczeniu społecznym, i traktowanym, jak okres składkowy. Stwierdzenie to prowadzi więc do niedopuszczalności stosowania (przez analogię) wobec osoby, o której mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej kryteriów objęcia ubezpieczeniem domowników rolnika na podstawie art. 6 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. W szczególności chodzi o warunek pozostawania we wspólnocie gospodarczej z rolnikiem i stałości wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym. Żadnego znaczenia dla uwzględnienia okresu pracy w gospodarstwie rolnym nie ma więc zamieszkiwanie w gospodarstwie rolnym ani wykonywanie pracy stałe czy tylko sezonowe, np. w czasie wakacji.

W ramach tej drugiej linii orzeczniczej w wyroku z dnia 9 lipca 2013 r., III UK 103/12 (LEX nr 1555686), Sąd Najwyższy argumentował, że wyłączenie przesłanek ubezpieczenia rolniczego pociąga za sobą konieczność zajęcia, na gruncie systemu ubezpieczenia społecznego obowiązującego od dnia 1 stycznia 1999 r., stanowiska wobec zagadnienia, czy pracy w gospodarstwie rolnym, o której mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, stawiane są jakiekolwiek inne warunki. Rodzi się tu niejasność wynikająca z tego, że powołany przepis – zresztą tak jak poprzednie – nie wyznacza rozmiaru świadczonej pracy, podczas gdy art. 6 ust. 2 pkt 1 ustawy emerytalnej do uwzględnienia okresów pracy przed dniem 15

listopada 1991 r. wymaga, aby praca wykonywana była w wymiarze co najmniej połowy pełnego wymiaru czasu pracy. Wątpliwość ta została usunięta licznymi orzeczeniami Sądu Najwyższego zapadłymi w poprzednim stanie prawnym, w których jako przesłankę zaliczenia okresu pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia, a przed objęciem ubezpieczeniem społecznym, przyjmowano ten właśnie wymiar pracy – przekraczający 4 godziny dziennie. W konsekwencji stan prawny i poglądy Sądu Najwyższego zawarte w orzeczeniach, które zachowały aktualność co do oceny zaliczalności pracy w gospodarstwie rolnym do ogólnego stażu emerytalnego, prowadzą do konkluzji, że jeżeli praca w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia świadczona była przed dniem 1 stycznia 1983 r. w wymiarze przekraczającym połowę pełnego wymiaru czasu pracy, to przy ustalaniu prawa do emerytury uwzględnia się ten okres także, gdy przypadał w czasie wakacji szkolnych ucznia albo urlopu bezpłatnego pracownika, niezależnie od tego, jak długo trwały te wakacje lub urlop (art. 10 ust. 3 w związku z art. 6 ust. 2 pkt 1 lit. a ustawy emerytalnej). Sąd Najwyższy w cytowanym wyżej wyroku podkreślił, że jedynie wykonywanie stałej, a nie dorywczej pracy w gospodarstwie rolnym, w którym osoba zainteresowana zamieszkuje lub ma możliwość codziennego wykonywania prac związanych z prowadzoną działalnością rolniczą, w wymiarze nie niższym niż połowa pełnego wymiaru czasu pracy, pozwala na przyjęcie ziszczenia się przesłanek z art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 października 2008 r., II UK 61/08, LEX nr 741080). Nie może to zatem być doraźna, kilkudniowa pomoc w gospodarstwie rolnym, lecz stałe przyczynianie się pracą do jego funkcjonowania jako organizmu gospodarczego.

Pogląd o braku konieczności spełniania warunków uznania za domownika dla możliwości zaliczenia pracy w gospodarstwie rolnym do pracowniczego stażu pracy podzielany jest także w orzecznictwie sądów powszechnych (zob. np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 2 czerwca 2015 r., III AUa 2386/14, LEX nr 1768691 oraz wyrok Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 13 stycznia 2016 r., III AUa 222/15, LEX nr 1966344).

Sąd Najwyższy w składzie zwykłym – mając na uwadze powyższą lekturę przywołanych wyroków - stwierdził, że w orzecznictwie ujawniła się istotna

rozbieżność dotycząca wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, która powoduje, iż w sprawie występuje istotne zagadnienie prawne, którego rozstrzygnięcie wymaga udzielenia odpowiedzi na przedstawione pytanie.

W ocenie Sądu Najwyższego za przyjęciem, że przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości uwzględnia się okresy pracy w gospodarstwie rolnym wyłącznie przez osoby spełniające wymagania do uznania ich za domowników rolnika przez przepisy o ubezpieczeniu społecznym rolników, przemawia wykładnia systemowo-historyczna. Rolnicy i ich domownicy byli bowiem w Polsce stopniowo obejmowani systemem ubezpieczeń społecznych i do tych regulacji prawnych nawiązuje się przy wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej. Przeciwno tej interpretacji (za czym opowiada się skład orzekający przedstawiający zagadnienie prawne) przemawia wykładnia językowo-logiczna tego przepisu, w którym postawiono, dla uzupełnienia powszechnego stażu emerytalnego, wyłącznie warunek, że praca w gospodarstwie rolnym musi być wykonywana po ukończeniu 16 roku życia przed dniem 1 stycznia 1983 r. (nie może polegać na prowadzeniu gospodarstwa rolnego – argument z treści art. 10 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej – ani na pracy wykonywanej na podstawie stosunku pracy). Dalsze warunki dotyczące (na przykład) pracy w wymiarze przekraczającym połowę pełnego wymiaru czasu pracy wyprowadzane są z („ostrożnej”) wykładni historycznej. Z takiej wykładni trudno jest natomiast wyprowadzić wniosek, że praca w gospodarstwie rolnym może być doliczana do powszechnego stażu emerytalnego wyłącznie, gdy osoba ją wykonująca była domownikiem rolnika (według definicji jednej z dwóch ustaw o ubezpieczeniu rolniczym), a więc osobą mu bliską, pozostającą z nim we wspólnym gospodarstwie domowym czy zamieszkującą w tym gospodarstwie.

Podczas rozprawy przed Sądem Najwyższym pełnomocnik organu rentowego wniósł o podjęcie uchwały, zgodnie z którą warunkiem uwzględniania przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej jest spełnianie przez ubezpieczonego przesłanek określonych w art. 6

pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz w art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin.

Prokurator A. N. delegowany do Prokuratury Krajowej wniósł o podjęcie przez Sąd Najwyższy uchwały o treści: „nie jest warunkiem spełnienie przez ubezpieczonego przesłanek określonych w art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników lub/oraz art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, aby przy ustaleniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości uwzględnić przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy po ukończeniu 16 roku życia na podstawie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej”.

III.

Sąd Najwyższy w powiększonym składzie zważył, co następuje:

Ze względu na ujawnioną rozbieżność w orzecznictwie Sądu Najwyższego co do wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej istniały przesłanki do podjęcia w składzie powiększonym uchwały rozstrzygającej zagadnienie prawne sformułowane przez zwykły skład Sądu Najwyższego.

W art. 10 ust. 1 ustawy emerytalnej stwierdzono, że przy ustalaniu prawa do emerytury oraz obliczaniu jej wysokości uwzględnia się również następujące okresy, traktując je, z zastrzeżeniem art. 56, jak okresy składkowe: 1) okresy ubezpieczenia społecznego rolników, za które opłacono przewidziane w odrębnych przepisach składki, 2) przypadające przed dniem 1 lipca 1977 r. okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego po ukończeniu 16 roku życia, 3) przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia, jeżeli okresy składkowe i nieskładkowe, ustalone na zasadach określonych w art. 5-7 ustawy, są krótsze od okresu wymaganego do przyznania emerytury, w zakresie niezbędnym do uzupełnienia tego okresu. W ustępie 2 powołanego artykułu dodano przy tym, że okresy wymienione w ust. 1 pkt 1 uwzględnia się także przy ustalaniu prawa do renty z tytułu niezdolności do pracy, jeżeli okresy składkowe i nieskładkowe ustalone na zasadach określonych w art. 5-7 są krótsze od okresu

wymaganego do przyznania renty, w zakresie niezbędnym do uzupełnienia tego okresu, zaś w ustępie 3 zastrzeżono, iż do okresów, o których mowa w ust. 1 i 2, nie uwzględnia się, jeżeli zostały one zaliczone do okresów, od których zależy prawo do emerytury lub renty, na podstawie przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Przedmiotem wątpliwości jest kwestia, czy osoba, która na mocy art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej domaga się uwzględnienia przy ustalaniu prawa do emerytury okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r., musiała w tym okresie posiadać status „domownika” przewidziany w przepisach regulujących ubezpieczenie społeczne rolników. Po raz pierwszy legalna definicja domownika sformułowana została w art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Jako warunki zakwalifikowania danej osoby jako domownika przepis ten wskazywał następujące okoliczności, które powinny wystąpić łącznie: - bycie członkiem rodziny rolnika lub inną osobą pracującą w gospodarstwie rolnym, - pozostawanie z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym, - ukończenie 16 lat, - nie podleganie obowiązkowi ubezpieczenia na podstawie innych przepisów, - utrzymywanie się z pracy na gospodarstwie rolnym (praca w gospodarstwie rolnym stanowi główne źródło utrzymania). Przepis ten nie był zmieniany i obowiązywał w okresie od dnia 1 stycznia 1983 r. do dnia 1 stycznia 1991 r. Z kolei stosownie do definicji legalnej domownika, zawartej w art. 6 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, domownikiem jest: - osoba bliska rolnika, - która ukończyła 16 lat, - pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w bliskim sąsiedztwie, oraz - stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym i - nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy. Artykuł 6 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników obowiązuje począwszy od dnia 1 stycznia 1991 r. do nadal i w porównaniu do wymagań z ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin domownik nie musi być członkiem rodziny i nie musi pozostawać z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym. Pojęcia domownika nie знаła natomiast ustawa z dnia 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin

(Dz.U. Nr 37, poz. 166), która w art. 3 przewidywała możliwość zaliczenia rolnikowi pewnych okresów pracy do okresów uprawniających do nabycia emerytury rolniczej. Były to okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego przed dniem wejścia w życie ustawy oraz okresy pracy w innych gospodarstwach rolnych po ukończeniu 16 roku życia oraz okresy zatrudnienia równorzędne z okresami zatrudnienia i zaliczalne do okresów zatrudnienia w rozumieniu przepisów o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin – poprzedzające objęcie gospodarstwa rolnego.

Z orzecznictwa dotyczącego wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej wynika, że problem określenia warunków, jakie powinna spełniać praca w gospodarstwie rolnym przed dniem 1 stycznia 1983 r. (tj. przed objęciem domowników ubezpieczeniem społecznym rolników i obowiązkiem rolnika opłacania za domownika składek na ubezpieczenie społeczne rolników) nie jest problemem nowym. Istniał on już przed wejściem w życie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej i dotyczył wykładni art. 5 pkt 3 ustawy z dnia 17 października 1991 r. o rewaloryzacji emerytury i rent, zasadach ustalania emerytury i renty oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U. Nr 104, poz. 450 ze zm. - dalej ustawa rewaloryzacyjna). Przepis art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej obowiązywał w okresie od dnia 15 listopada 1991 r. do dnia 1 stycznia 1999 r., stanowiąc, że przy ustalaniu prawa i wysokości świadczeń uwzględnia się również następujące okresy, traktując je – z zastrzeżeniem art. 15 – jak okresy składkowe: 1) okresy ubezpieczenia społecznego rolników, za które opłacono przewidziane w odrębnych przepisach składki, 2) przypadające przed dniem 1 lipca 1977 r. okresy prowadzenia gospodarstwa rolnego, 3) przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym, po ukończeniu 16 roku życia, jeżeli okres składkowe i nieskładkowe, ustalone na zasadach określonych w art. 2-4, są krótsze od okresu wymaganego do przyznania świadczenia – w zakresie niezbędnym do uzupełnienia tego okresu.

Wobec tego dokonując wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej należy uwzględnić orzecznictwo co do interpretacji art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej, ponieważ treść obu przepisów (w zasadzie tożsama) przy ustalaniu prawa do emerytury pozwala zaliczyć jako okresy składkowe

„przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia” w zakresie niezbędnym do uzupełnienia brakującego okresu stażu ubezpieczeniowego. Ponadto zauważyć trzeba, że praca w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia, która miała miejsce przed dniem 1 stycznia 1983 r., uprawnia do zaliczenia jej do stażu emerytalnego zarówno w celu nabycia prawa do świadczeń z powszechnego systemu emerytalnego (art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej), jak i ubezpieczenia rolniczego (art. 20 ust. 1 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników). W obu przepisach, zaliczających przypadające przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia do stażu ubezpieczeniowego, nie sformułowano jednak innych dodatkowych warunków, spełnienie których umożliwia zaliczenie okresu pracy w gospodarstwie rolnym do stażu ubezpieczeniowego, w tym przesłanki posiadania statusu domownika, wymiaru czasu pracy w gospodarstwie rolnym czy definicji tego gospodarstwa. W orzecznictwie Sądu Najwyższego za utrwalone należy jednak uznać stanowisko, że warunkiem potraktowania okresu pracy w gospodarstwie rolnym, o którym mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, jest wykonywanie pracy co najmniej w połowie pełnego wymiaru czasu pracy, tj. 4 godziny dziennie. Pogląd ten ma oparcie w przepisie art. 6 ust. 2 pkt 1 lit. a ustawy emerytalnej.

Z analizy orzeczeń dotyczących wykładni pojęcia „przypadających przed 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia” - o którym mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej - wynika, że od samego początku Sąd Najwyższy w tej kwestii nie wypracował jednolitego stanowiska. Zdania są podzielone, ponieważ jak trafnie dostrzegł Sąd Najwyższy w składzie zwykłym, uzasadniając przedstawienie zagadnienia prawnego do rozpoznania, pierwsza linia orzecznicza przy zaliczaniu okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia za konieczne uznaje spełnianie przez ubezpieczonego kryteriów podmiotowych charakteryzujących osobę domownika, druga linia orzecznicza przesłankom tym nie nadaje natomiast istotnego znaczenia, argumentując, że art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej takiej konieczności nie przewiduje. W ramach pierwszej linii orzeczniczej Sąd Najwyższy wyrażał pogląd, że za uwzględnieniem regulacji dotyczącej domownika przy

wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej przemawia przede wszystkim to, że przepis ten posługuje się pojęciami niezdefiniowanymi w ustawie emerytalnej i nie chodzi tylko o termin „pracy w gospodarstwie rolnym”, ale także o pojęcie „gospodarstwa rolnego”, „prowadzenia gospodarstwa rolnego” czy „ubezpieczenia społecznego rolników”. Bez odesłania do uregulowań rolniczego ubezpieczenia społecznego trudno byłoby zatem w ogóle dekodować zawarte w nim normy prawne. Co więcej w art. 10 ust. 1 ustawy emerytalnej nie tylko posłużono się pojęciami zaczerpniętymi z rolniczego ubezpieczenia społecznego, ale także nawiązano do dat istotnych z punktu widzenia tego ubezpieczenia. Z tego względu w wyroku z dnia 28 lutego 1997 r., II UKN 96/96 (OSNAPiUS 1997 nr 23, poz. 473), dotyczącego wykładni art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej, Sąd Najwyższy za słuszne ocenił stanowisko Sądu drugiej instancji o zastosowaniu w sprawie art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników dla oceny pracy ubezpieczonego w sytuacji, gdy art. 5 ustawy rewaloryzacyjnej nie zawierał definicji domownika, argumentując, że zastosowanie w ramach systemu prawa ubezpieczeniowego *analogii iuris* nie może być uznane za naruszenie prawa materialnego. Jednocześnie za nieuzasadniony uznał odmienny pogląd, zgodnie z którym w art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej mowa o zaliczeniu okresu pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia bez żadnych dodatkowych wymagań podmiotowych lub przedmiotowych. Sąd Najwyższy w wyroku tym stwierdził, że konsekwencją realizacji takiego poglądu byłoby nieuprawnione, w stosunku do pracowników, uprzywilejowanie osób wykonujących prace w gospodarstwie rolnym, które nie miały obowiązku opłacania składek na ubezpieczenie społeczne, co z pewnością nie było intencją ustawodawcy (por. też wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 13 listopada 1998 r., II UKN 299/98; z dnia 10 maja 2000 r. II UKN 535/99; z dnia 3 lipca 2001 r., II UKN 466/00; z dnia 22 stycznia 2003 r., II UK 51/02). Powyższą argumentację odnośnie do interpretacji art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej podzielił Sąd Najwyższy dokonując wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej. W wyroku z dnia 17 października 2008 r., II UK 61/08 (LEX nr 741080), stwierdzono, że jedynie wykonywanie stałej pracy w gospodarstwie rolnym, w którym osoba zainteresowana zamieszkuje lub ma możliwość codziennego wykonywania prac związanych z prowadzoną działalnością

rolniczą, w wymiarze nie niższym niż połowa pełnego wymiaru czasu pracy, pozwala na ziszczenie się przesłanek z przepisu art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej. Za sądami powszechnymi wyjaśniono, że stałość pracy nie musi co prawda oznaczać codziennego wykonywania czynności rolniczych, lecz gotowość do podjęcia pracy rolniczej, jeżeli sytuacja tego wymaga. Sądy powszechne, kryterium stałości wprowadziły z warunków określonych w definicji legalnej domownika z art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (identyczna argumentacja została przedstawiona przez Sąd Najwyższy w wyrokach z dnia 8 marca 2011 r., II UK 305/10 oraz z dnia 15 września 2006 r., I UK 71/06, LEX nr 2530432).

W wyroku z dnia 21 czerwca 2012 r., III UK 113/11 (LEX nr 1619709), Sąd Najwyższy uwypuklił, że językowe brzmienie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej wskazuje na pierwszy rzut oka, że warunkiem uwzględnienia okresów pracy rolniczej, o których mowa w art. 10 ust. 1 i 2, przy ustalaniu prawa do emerytury (z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych) jest jakakolwiek praca w gospodarstwie rolnym. Taki rezultat wykładni jest jednak nie do przyjęcia, zwłaszcza gdy się zważy, że przedmiotem omawianej regulacji jest szczególny przywilej, polegający na zaliczeniu do stażu emerytalnego wymaganego do uzyskania emerytury z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych okresu pracy rodzajowo związanego z odrębnym, rolniczym systemem emerytalnym i zasadniczo uwzględnianego do emerytury rolniczej (art. 20 ust. 1 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników). Co więcej okres ten jest traktowany jak okres składkowy, mimo że dotyczy osób, w stosunku do których przed 1 stycznia 1983 r. nie istniał nawet obowiązek składki na ubezpieczenie społeczne rolników. W tym stanie rzeczy zmierzając do ustalenia treści zwrotu „okresy pracy w gospodarstwie rolnym” przyjęto, że skoro „przypadające przed 1 stycznia 1983 r. okresy pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia” mogą być zaliczone albo na powszechne, albo na rolnicze ubezpieczenie emerytalne, to mając na uwadze podmiotowy zakres rolniczego ubezpieczenia społecznego, obejmujący rolnika (jego małżonka), jako prowadzącego działalność rolniczą (art. 1 ust. 1, art. 5 i art. 6 pkt 1 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników) oraz domownika pracującego z rolnikiem (art. 1 ust. 1 i art. 6 pkt 2 ustawy), określenie to zarówno w ustawie

emerytalnej, jak i w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników może odnosić się jedynie do osoby spełniającej cechy domownika. W judykacie tym podkreślono, że nie ma argumentów, które uzasadniałyby odejście od tego wymagania z tego tylko względu, że pojęcie domownika zostało wprowadzone do systemu prawa dopiero od dnia 1 stycznia 1983 r. na podstawie art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Oznaczałoby to bowiem dopuszczenie zaliczania do stażu ubezpieczeniowego (rolniczego i powszechnego) okresów pracy oderwanych od podmiotowego kręgu ubezpieczenia rolniczego i powszechnego.

Argumentację, że hipotezą normy z art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej objęte są osoby spełniające kryteria kwalifikacyjne domowników, Sąd Najwyższy przedstawił także w wyrokach z dnia 17 stycznia 2017 r., I UK 491/15 oraz z dnia 6 czerwca 2018 r., I UK 154/17 (OSNP 2019 nr 6, poz. 74), wskazując, iż w judykaturze dominującym jest pogląd, że o uwzględnieniu przy ustalaniu stażu uprawniającego do świadczeń emerytalno-rentowych okresów pracy w gospodarstwie rolnym poprzedzających objęcie rolników obowiązkiem opłacania składek na rolnicze ubezpieczenie społeczne domowników przesądza wystąpienie dwóch okoliczności: 1) wykonywanie czynności rolniczych powinno odbywać się zgodnie z warunkami legalnej definicji domownika oraz 2) w wymiarze nie niższym niż połowa ustawowego czasu pracy tj. minimum 4 godziny dziennie. Akcentowano, że określona w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej data graniczna zaliczalności pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia do wymaganego okresu stażu ubezpieczeniowego ma sens tylko wtedy, gdy powiąże się ją z datą objęcia domowników rolniczym ubezpieczeniem społecznym. Nie znajduje bowiem żadnego racjonalnego uzasadnienia, aby osoba niepowiązana z rolnikiem żadnymi względami rodzinnymi, niezamieszkująca z nim i nieprowadząca z rolnikiem wspólnego gospodarstwa miała nieodpłatnie (bo jeśli za wynagrodzeniem, to czyniła to w ramach stosunku pracy), stale, w wymiarze co najmniej połowy dniówki roboczej, wykonywać pracę w gospodarstwie rolnym. W wyroku z dnia 17 stycznia 2017 r., I UK 491/15, opowiedziano się za stosowaniem definicji domownika określonej w art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. W większości przypadków w ramach

pierwszej linii orzeczniczej przyjęto jednak odmiennie niż w wyroku I UK 491/15, że ubezpieczony domagający się zaliczenia okresu pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia powinien spełniać kryteria domownika określone w art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (tak wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 28 lutego 1997 r., II UKN 96/96; z dnia 3 lipca 2001 r., II UKN 466/00; z dnia 17 października 2008 r., II UK 61/08; z dnia 8 marca 2011 r., II UK 305/10).

Jak już zasygnalizował Sąd Najwyższy w składzie zwykłym, odmienny pogląd od przedstawionego wyżej odnośnie do wykładni art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej został przyjęty w drugiej linii orzeczniczej, w ramach której istotne znaczenie należy przypisać wyrokowi Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 2000 r., II UKN 155/00, stwierdzającemu, że art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie odbiega zasadniczo od poprzedniego unormowania, jest kontynuacją regulacji art. 5 ustawy rewaloryzacyjnej, z odpowiednikiem w art. 20 ust. 1 pkt 4 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników. W motywach tego orzeczenia zwrócono uwagę na odrębność systemów ubezpieczenia społecznego na podstawie ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (obecnie jednolity tekst: Dz.U. z 2022 r., poz. 1009) i ubezpieczenia społecznego rolników, które zostały oparte na odmiennych zasadach podlegania ubezpieczeniu, finansowania i udzielania świadczeń. Wprowadzono wniosek, że przepisy zawarte w tych ustawach a normujące możliwość wzajemnego uwzględniania okresów ubezpieczenia, należy uznać na przepisy szczególne (art. 20 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, art. 10 ust. 3 i art. 5 ustawy emerytalnej), które wymagają ścisłego interpretowania i ostrożnego stosowania. W konsekwencji w judykacie tym, Sąd Najwyższy przyjął, że okres pracy w gospodarstwie rolnym według ustawy emerytalnej, mimo że nie jest okresem pracy *sensu stricto*, a przez podkreślenie, iż chodzi o pracę po 16 roku życia nawiązuje do okresu pracy w gospodarstwie rolnym wykonywanej przez domowników rolnika, czyli osoby mu bliskie, nie może być uważany za przewidziany w art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników okres ubezpieczenia społecznego domownika, zwłaszcza gdy okresy pracy w gospodarstwie rolnym przed dniem 1 stycznia 1983 r. nie były okresami podlegania ubezpieczeniu społecznemu i nie była za nie opłacana składka na ubezpieczenie. Sąd Najwyższy zwracał uwagę, że art. 10

ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie jest wyraźnie adresowany do osób objętych ubezpieczeniem społecznym z tytułu pracy w gospodarstwie rolnym, reguluje bowiem kwestię stażu emerytalnego wymaganego od innych ubezpieczonych niż rolnicy, w którym okres pracy w gospodarstwie rolnym jest okresem zaliczanym wprost, niezależnie od uregulowań z ustawy o ubezpieczeniu społecznym, i traktowanym jako okres składkowy. Stąd niedopuszczalne jest stosowanie (przez analogię) wobec osoby, o której mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej, kryteriów objęcia ubezpieczeniem domowników rolnika na podstawie art. 6 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników – w szczególności chodzi o warunek pozostawania we wspólnocie z rolnikiem i stałości wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym. Ten kierunek wykładni Sąd Najwyższy kontynuował w kolejnych orzeczeniach. W wyroku z dnia 9 lipca 2013 r., III UK 103/12, podkreślono, że żadnego znaczenia dla uwzględnienia okresu pracy w gospodarstwie rolnym nie ma zamieszkiwanie w gospodarstwie rolnym ani wykonywanie pracy stałe lub tylko sezonowe, np. w czasie wakacji. Jedyną przesłanką jest wymiar czasu pracy przekraczający 4 godziny dziennie (art. 6 ust. 2 pkt 1 ustawy emerytalnej). Wobec tego, jeżeli praca w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia, świadczona była przed dniem 1 stycznia 1983 r. w wymiarze przekraczającym połowę pełnego wymiaru czasu pracy, to przy ustalaniu prawa do emerytury uwzględnia się ten okres także, gdy przypadał w czasie wakacji szkolnych ucznia albo urlopu bezpłatnego pracownika, niezależnie od tego, jak długo trwały te wakacje lub ten urlop (zob. także wyroki Sądu Najwyższego: z dnia 6 stycznia 2010 r., I UK 246/09, LEX nr 577822; z dnia 25 marca 2014 r., I UK 340/13, LEX nr 1477426; z dnia 3 czerwca 2014 r., III UK 180/13, OSNP 2015 nr 10, poz. 139; z dnia 18 września 2014 r., I UK 17/14, LEX nr 1538420; z dnia 16 czerwca 2016 r., III UK 172/15, LEX nr 2114500 czy postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 28 marca 2019 r., I UK 119/18, LEX nr 265821).

Podsumowując, w ramach drugiej linii orzeczniczej za błędne przyjęto łączenie wymogów koniecznych do uznania za okres składkowy, okresu pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia - w rozumieniu art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej - z pracą wykonywaną w warunkach, które dawały podstawę do objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników jako domownika.

IV.

W kontekście przedstawionych powyżej orzeczeń nie budzi wątpliwości, że wykładnia pojęcia „praca w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia”, o której mowa w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie jest jednolita. W pierwszej linii orzeczniczej, która uwzględnia przede wszystkim wykładnię systemowo-historyczną, wymaga się od ubezpieczonego spełnienia kryteriów domownika przewidzianych w przepisach ubezpieczenia społecznego rolników. W drugiej linii orzeczniczej - która nawiązuje do wykładni językowej - akcentuje się, że przepis art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej *expressis verbis* nie odnosi się do podmiotu pracującego w gospodarstwie rolnym i nie artykułuje - wprost lub przez odwołanie się do innych przepisów - żadnych wymagań, które taki podmiot (poza pracą w gospodarstwie rolnym przed dniem 1 stycznia 1983 r., a zarazem po ukończeniu 16 roku życia) miałby spełniać.

W ocenie Sądu Najwyższego w składzie powiększonym prawidłowe odkodowanie art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej w pierwszej kolejności powinno uwzględnić wynik wykładni językowej. Chodzi przy tym nie tyle o samo odczytanie treści tego przepisu, ale o dokonanie wykładni, która umożliwi praktyczne zastosowanie prawa, tj. zrekonstruowanie normy postępowania udzielającej odpowiedzi na pytanie, czy warunkiem uwzględniania przy ustalaniu prawa do emerytury oraz przy obliczaniu jej wysokości przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia jest posiadanie przez ubezpieczonego w przedmiotowym zakresie statusu domownika. Artykuł 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej odnosi się bowiem do grupy osób, które wykonywały prace w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia przed dniem 1 stycznia 1983 r. Z przepisu tego wynika zatem, że praca ta nie może polegać na prowadzeniu gospodarstwa rolnego, co jednoznacznie potwierdza uregulowanie zawarte w art. 10 ust. 1 pkt 2 ustawy emerytalnej ani na pracy wykonywanej na podstawie stosunku pracy. Artykuł 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej jest też samodzielną normą prawną, która umożliwia uzupełnienie pracowniczego stażu emerytalnego okresem pracy w gospodarstwie rolnym przez

osobę, która ukończyła 16 rok życia. Przypomnieć w tym miejscu trzeba, że w ustawie emerytalnej nie ma definicji legalnej „okresu pracy w gospodarstwie rolnym przed 1983 r. przez osobę, która ukończyła 16 rok życia”, wymienionej w art. 10 ust. 1 pkt 3 tej ustawy. Takiej definicji nie odnajdziemy także w przepisach ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, jak i w przepisach ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, która po raz pierwszy wprowadzała do porządku prawnego definicję legalną domownika (art. 2 pkt 2 tej ustawy), której jednym z elementów składowych jest właśnie sformułowanie „osoby pracującej w gospodarstwie rolnym”. Nie można więc postawić znaku równości między pojęciem „osoby pracującej w gospodarstwie rolnym” a definicją legalną domownika z art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Stanowisko to potwierdza art. 17 ust. 1 pkt 1 tej ustawy zaliczający okresy pracy w gospodarstwie rolnym, po ukończeniu 16 lat przed dniem 1 lipca 1977 r. (a nie okresy pracy jak domownik) do okresów pracy w gospodarstwie rolnym wymaganych do uzyskania prawa do emerytury lub renty inwalidzkiej. Identyczny wniosek należy wyprowadzić z przepisów obecnie obowiązującej ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, ponieważ w definicji legalnej domownika zawartej w art. 6 pkt 2 tej ustawy jednym z elementów składowych – podobnie jak w art. 2 pkt 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin – jest pojęcie „pracy w gospodarstwie rolnym”, zaś art. 20 ust. 1 pkt 2 stanowi o zaliczeniu do okresów ubezpieczenia emerytalno-rentowego „okresów pracy w gospodarstwie rolnym” (a nie okresów pracy jak domownik) po ukończeniu 16 roku życia, a przed dniem 1 stycznia 1983 r. (zob. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 20 października 2020 r., III UK 170/19, LEX nr 3082191 czy z dnia 7 grudnia 2021 r., III USKP 91/21, LEX nr 3275989). Potwierdzeniem prezentowanego powyżej stanowiska jest również unormowanie zawarte w art. 13¹ ustawy z dnia 14 grudnia 1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (przepis ten wprowadzony został do porządku prawnego ustawą o ubezpieczeniu społecznym rolników), zgodnie z którym, przy ustalaniu prawa do emerytury lub renty do okresów zatrudnienia, równorzędnych i zaliczanych dolicza się przypadające przed dniem 1 lipca 1977 r. „okresy pracy w gospodarstwie rolnym” po ukończeniu 16 roku życia (a nie okresy pracy

wykonywanej jak domownik, mimo iż do ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników zawiera w art. 6 pkt 2 definicję legalną domownika).

Wobec powyższego - zdaniem Sądu Najwyższego w składzie powiększonym - wątpliwe jest uzupełnianie wyniku wykładni językowej art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej o inne wyniki wykładni, w tym przede wszystkim o wyniki wykładni systemowo-historycznej, do której odwoływał się Sąd Najwyższy w judykatach wskazujących na konieczność spełniania przesłanek z definicji domownika.

Po pierwsze, odstępianie od wykładni językowej może nastąpić tylko w sytuacjach wyjątkowych, ponieważ pomocniczość wykładni systemowej i funkcjonalnej służyć ma przede wszystkim do rozstrzygania wątpliwości, których nie usuwa wykładnia językowa, w szczególności pozwala uzasadnić wybór między różnymi możliwymi interpretacjami językowymi danego zwrotu czy przepisu i pozwala odpowiednio zmodyfikować sens językowy przepisu, harmonizując go z wymogami wykładni systemowej lub funkcjonalnej. Obywatel ma prawo działać w zaufaniu przede wszystkim do tego, co zostało w tekstach prawnych napisane, nie musząc badać, co prawodawca zamierzał czy chciał osiągnąć (zob. L. Morawski, Zasady wykładni prawa, Toruń 2006, s. 67-70). Po drugie, ustawodawca niewątpliwie był świadom istnienia w przepisach dotyczących ubezpieczenia społecznego rolników pojęcia „domownika”. Nieodesłanie do tego pojęcia zarówno w art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej, jak i w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej czy też w art. 20 ust. 2 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników trudno uznać za przeoczenie (pomyłkę) ustawodawcy, którą można byłoby uzupełnić w drodze wykładni. Należy raczej założyć, że racjonalny ustawodawca świadomie i nie bez przyczyny, przewidując możliwość zaliczenia pracy w gospodarstwie rolnym do powszechnego stażu emerytalnego zrezygnował z powoływania wieloaspektowego statusu domownika, ograniczając się jedynie do wymogu „wykazania pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia”. W żadnym z wymienionych powyżej przepisów nie użyto na określenie pracy w gospodarstwie rolnym elementu podmiotowego charakteryzującego domownika rolnika. Takie rozwiązanie zostało natomiast przyjęte w art. 1 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 20 lipca 1990 r. o wliczaniu do okresów pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym do pracowniczego stażu pracy (Dz.U. Nr 54, poz. 310), w zakresie

zaliczenia do stażu pracy okresu pracy w gospodarstwie rolnym po dniu 1 stycznia 1983 r., ponieważ zgodnie z tym przepisem do stażu pracowniczego wlicza się okresy zatrudnienia w charakterze domownika w rozumieniu przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Z kolei w art. 1 ust. 1 pkt 2 tej ustawy przewidziano możliwość wliczenia do pracowniczego stażu pracy przypadających przed dniem 1 stycznia 1983 r. okresów pracy po ukończeniu 16 roku życia w gospodarstwie rolnym prowadzonym przez rodziców lub teściów, poprzedzających objęcie tego gospodarstwa i rozpoczęcie jego prowadzenia osobiście lub wraz ze współmałżonkiem. Ustawodawca w cytowanym przepisie konsekwentnie nie odwołał się do wykonywania pracy, zgodnie z warunkami określonymi w legalnej definicji domownika, stosując takie odesłanie tylko do pracy wykonywanej w gospodarstwie rolnym po dniu 1 stycznia 1983 r., o której mowa w art. 1 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 20 lipca 1990 r. o wliczaniu do okresów pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym do pracowniczego stażu pracy. Po trzecie, definicja pojęcia domownika ulegała znacznym zmianom. Racjonalny ustawodawca, chcąc uwzględnić status domownika w przypadku przepisów powszechnego ubezpieczenia emerytalnego, niewątpliwie odniósłby się do tych zmian, odsyłając do konkretnej regulacji ustawowej. Brak takiego odesłania powodowałby, że organ stosujący prawo dysponowałby swobodą co do wyboru, z której z odmiennych definicji domownika skorzystałby w danej sprawie, co w świetle konstytucyjnej zasady równości jest niedopuszczalne. Zaakceptowanie stosowania odnośnie do art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej wykładni historycznej prowadziłoby ponadto do sytuacji, w której stan faktyczny z okresu przed dniem 1 stycznia 1983 r. byłby oceniany z perspektywy przesłanek definicji legalnej domownika wprowadzonej do obrotu prawnego po tej dacie. Zauważyć trzeba, że zakaz retroaktywności sprowadza się właśnie do tego, iż nie można oczekiwać od adresata prawa (tu: osoby pracującej do dnia 1 stycznia 1983 r. w gospodarstwie rolnym), że będzie spełniał przesłanki odnoszące się do statusu domownika, który został do obrotu prawnego wprowadzony ustawą wchodzącą w życie z dniem 1 stycznia 1983 r. Wprowadzie stosowny przywilej umożliwiający zaliczenie okresu pracy w gospodarstwie został wprowadzony po raz pierwszy do ustawy później, bo ustawą rewalityzacyjną, niemniej jednak w efekcie wykładni historycznej osoby,

które chciałyby z niego skorzystać byłyby postawione wobec konieczności spełnienia niewskazanych wprost w przepisie dodatkowych warunków, na które nie miały już żadnego wpływu. Po czwarte, prawodawcy przypisuje się racjonalność językową, socjotechniczną, prakseologiczną, itp. (zob. S. Wronkowska, Z. Ziemiński, Zarys teorii prawa, Poznań 2001, s. 162,163), a skoro ustawodawca niewątpliwie był świadom istnienia w prawie ubezpieczeń społecznych rolników pojęcia domownika, to nieodesłanie do tego pojęcia w art. 5 pkt 3 ustawy rewaloryzacyjnej oraz w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej trudno uznać za pomyłkę (przeoczenie), którą można by „naprawić” w drodze wykładni. Powyższe daje podstawy do przyjęcia, że racjonalny ustawodawca świadomie zrezygnował z przywoływania w tych przepisach wieloaspektowego statusu domownika, ograniczając się wyłącznie do kryterium „wykonywania pracy po 16 roku życia, a przed 1 stycznia 1983 r.”

Reasumując, w świetle założenia o racjonalności prawodawcy oraz zakazu retroaktywności (*lex retro non agit*) trudno uznać za dopuszczalne warunkowanie możliwości skorzystania z przewidzianej ustawowo możliwości uwzględnienia okresów „pracy w gospodarstwie rolnym po ukończeniu 16 roku życia a przed 1 stycznia 1983 r.” od spełnienia dodatkowych przesłanek, odnoszących się do osoby ją wykonującej (posiadanie statusu domownika), a które: 1) nie zostały wprost wskazane w ustawie; 2) podlegały zmianom, 3) zostały wprowadzone do obrotu prawnego po granicznej dla możliwości skorzystania z określonego w art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej przywileju dacie 1 stycznia 1983 r. Tym samym przepis art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej należy wyklądać ściśle i nieuprawnionym jest wymaganie od ubezpieczonych spełniania przesłanek, które decydowały w późniejszym okresie o podleganiu ubezpieczeniu społecznemu rolników. Prowadziłoby to do wykładni zwężającej tego przepisu (*lege non distinguente nec nostrum est distinguere*), zaś przepisy regulujące system zabezpieczenia społecznego ze względu na swoją istotę i konstrukcję podlegają wykładni ścisłej. Ponadto - na co zwraca uwagę Sąd Najwyższy w ramach drugiej linii orzeczniczej - argumentem przemawiającym za przyjęciem, że przy interpretacji art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie uwzględnia się przesłanek, które zawarte są w legalnej definicji domownika, jest odrębność systemów powszechnego

ubezpieczenia społecznego i ubezpieczenia społecznego rolników, które zostały oparte na odmiennych zasadach podlegania ubezpieczeniu, finansowania i udzielania świadczeń. Przepisy normujące możliwość wzajemnego uwzględniania okresów ubezpieczenia uznaje się za przepisy szczególne, które wymagają ścisłego interpretowania i ostrożnego stosowania.

Skoro art. 10 ust. 1 pkt 3 ustawy emerytalnej nie jest wyraźnie adresowany do osób objętych ubezpieczeniem społecznym rolników, ponieważ reguluje kwestię stażu emerytalnego wymaganego od innych ubezpieczonych niż rolnicy, to niedopuszczalne jest ocenianie pracy w gospodarstwie rolnym przy zastosowaniu kryteriów objęcia ubezpieczeniem społecznym rolników osoby domownika. Wobec powyższego przyjąć należy, że przepis ten jest samodzielną normą prawną, określającą wyodrębniony okres pracy w gospodarstwie rolnym osoby zdolnej ze względu na wiek do rzeczywistego wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym, która w rozumieniu tego przepisu nie jest uwarunkowana dodatkowymi wymaganiami, jakim powinna odpowiadać praca domownika.

Z tych względów Sąd Najwyższy podjął uchwałę o treści wyrażonej w sentencji.